

УДК 930.272:94(477.82-21)

КРЕЙДЯНА ГРАМОТА З ХОЛМА. ДО ПИТАННЯ ДАТИ ЗАСНУВАННЯ МІСТА

Василь Слободян

Статтю присвячено вивченню кириличного напису на крейдяному камені, знайденому в Холмі, та його змісту. Аналізуючи текст напису, автор стверджує, що Холм заснований давніше, ніж це подає Галицько-Волинський літопис, і був одним з пунктів шляху «з варяг у греки», який проходив Віслою, Бугом, волоком на Прип'ять і Дніпро.

Ключові слова: палеографія, грамота, Червенські гради, вікінги, варяги, річка Буг, річка Угерка, Холм, Холмґард *, Гардаріки, Русь, Волинь, Холмщина.

Статья посвящена изучению кириллической надписи на мелованном камне, найденном в Холме, и ее содержания. Анализируя текст надписи, автор утверждает, что Холм основан раньше, чем об этом вспоминает Галицко-Волынская летопись, и был одним из пунктов пути «из варяг в греки», который проходил по Висле, Бугу, волоком на Припять и Днепр.

Ключевые слова: палеография, грамота, Червенские грады, викинги, варяги, река Буг, река Угерка, Холм, Холмгард, Гардарики, Русь, Волинь, Холмщина.

The article deals with the Cyrillic inscription on the chalk rock in which the Viking or the Varangian is mentioned and which was discovered in the town of Kholm. Analyzing the information the author assumes that the town of Kholm was founded much earlier than the date stated in the Galician-Volhynian Chronicle. Kholm was one of the settlements on the trade route from the Varangians to the Greeks which passed via the Vistula, the Bug, dragged towards the Pripyat and the Dnieper.

Keywords: paleography, a charter, the Red cities, the vikings, the varangians, the Bug River, the Ugierka River, the town of Kholm, Holmgard, Gardariki, Ruth, Vohlyn, the Land of Kholm.

У середині 1990-х років при проведенні інженерно-ремонтних робіт, пов'язаних з мережею водопостачання колишнього єпископського будинку на Гірці в Холмі, було знайдено надзвичайно цікавий артефакт. На глибині близько 5 м у розкопі між дзвіницею і єпископським палацом виявили крейдяну брилу, вкриту кириличним написом. На щастя, робітники, які проводили ремонтні роботи, звернули увагу на знахідку, і цей камінь потрапив до консерватора Холма на зберігання.

Знайдений камінь неправильної форми, плаский з написом лише з одного боку, скомпонованим у дев'ять рядків: «1 ...ни си / 2 ворд олафовичъ / 3 наплало грамоту / 4 годо до года оу погръ / 5 бѣ съдѣло / 6 толикож / 7 осталоса / 8 онѣкно его по / 9 мана кназю».

Палеографія напису нагадує палеографію графіті Софійського собору в Києві, Новгороді, берестяних грамот Новгород, Звенигорода та інших давньоруських міст. Порівняння графіки букв У, Ч, Д, Л, А, Ж з напису на крейдяній грамоті з графікою

букв берестяних грамот зі Звенигорода і Новгород, графіті в київському соборі Святої Софії, Михайлівській церкві Видубицького монастиря й на плінфі Успенського собору Печерської Лаври в Києві, Св. Софії в Новгороді та таблиць, укладених істориками Сергієм Висоцьким та Борисом Рибаківим, дають можливість відносного датування цієї пам'ятки (див. табл.). Усі дослідники начерк букви Ч (1), такий як у цій крейдяній грамоті – у вигляді келишка на ніжці, датують XI – початком XII ст. Також буква У (2) з поперечною рисою під чашею зустрічається не пізніше кінця XII ст. Букви А (7), Л (4), Д (4) з верхньою поперечкою та засічками зустрічаються лише в XI–XIII ст. Оригінальною є графіка букви А, усі сім знаків якої зображені дзеркально. Також буква Ж (1) у вигляді прямої зірки трапляється переважно лише до 1120 року [4, с. 168–175; 14]. Отже, порівняльний палеографічний аналіз букв холмської знахідки та інших відомих пам'яток дає можливість датувати крейдяну грамоту з Холма XI – XII ст., точніше – до 1130-х років.

* Власні назви подаються в авторській редакції [Ред.].

Таблиця

Кінець XI – початок XII ст. Крейдяна грамота, Холм	Початок XII ст. Графіті собору Св. Софії, Новгород [11, с. 38–40]	10–30-ті рр. XII ст. Берестяна грамота № 1, Звенигород [16, с. 128]	Початок XII ст. Берестяна грамота № 108, Новгород [1, с. 37–38]	XI ст. Графіті Михайлівської церкви Видубицького монастиря, Київ [5, с. 44–47]	XI ст. Плінфа з Успенського собору Печерської лаври, Київ [5, с. 57–59]	До 1118 р. Графіті церкви Св. Софії, Київ [3, с. 56–58]	Середині XII ст. Графіті церкви Св. Софії, Київ [3, с. 83–84]	Початок XII ст. Графіті церкви Св. Софії, Київ [4, с. 58]
Ѡ	Ѡ		Ѡ			Ѡ	Ѡ	Ѡ
Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ
Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ		Ѡ		Ѡ	
Ѡ	Ѡ		Ѡ	Ѡ				
Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ		Ѡ		
Ѡ	Ѡ				Ѡ			

Нові загадки впливають після прочитання напису. Якщо розділити його на слова, то отримаємо: «...ни сиворд олафовичъ наплало грамоту: годо до года оу погрѣбѣ сѣдѣло, толикож осталося. онѣкно его – помана князю».

Автор напису зробив помилку у слові «наплало», вирізбивши Л замість С, бо за змістом мало бути «напсало». Вираз «годо до года оу погрѣбѣ сѣдѣло» відомий з інших джерел та означає «впродовж року в ув'язненні сидів». Фраза «онѣкно его – помана князю» доволі прозоро перекладається «Уникну цього [сидіння], якщо нагадати [про нього] князеві».

У перекладі сучасною українською мовою напис має такий зміст: «[Ме]ні [невідомому писареві] Сиворд Олафович написав грамоту [листа]: впродовж року в заточенні сидить, стільки ж залишилося. Уникну цього [сидіння], якщо нагадати [про нього] князеві».

Отже, Сиворд Олафович [Олафсон] – скандинав, купець або воїн, за якусь провину просидів у в'язниці вже рік, і сидіти йому залишилося ще рік. Написав він листа до невідомого адресата з проханням нагадати

про нього князеві, тоді він уникне подальшого ув'язнення.

Першою ж загадкою в цьому документі виступає автор листа з тюрми-погребя – Сиворд Олафович. Його ім'я та прізвище вказують на скандинавське походження. Але факт написання свого прізвища автором «послання з-за ґрат» з руським закінченням **-ович** означає, що він уже тривалий час жив у цій країні, знав її мову і навіть писав, тобто був освіченою людиною – походив із княжого, військового чи торговельного роду. Сивордів і Олафів та їхніх нащадків в історії всіх скандинавських країн було багато, але в доступних джерелах і літературі не вдалося віднайти власне Сиворда Олафовича.

У різних скандинавських мовах ці імена звучать по-різному. Ім'я Олаф, норвезькою мовою Olav, – це ім'я кількох норвезьких королів періоду XI–XIII ст. – Olav I Tryggvason – Олаф I Трюгґвасон (995–1000), Olav II (Haraldsson) den Hellige – Олаф II Святий (1015–1028) та Olav III (Haraldsson) Kyrre – Олаф III Спокійний (1067–1093), які більшою чи меншою мірою були пов'язані з Руською державою.

Про Олафа Трюггвасона оповідає «Сага про Олафа Трюггвасона» монаха Одда сина Сноррі з Тінгейрарського монастиря в Ісландії (початок XIII ст.). У ній викладено романтичну історію, як юного принца продали в рабство розбійники, які захопили його човен. Потім він потрапив на Русь, був викуплений своїм дядьком Сігурдом, який служив при дворі Володимира, коли той був ще новгородським князем. Коли хлопчик на торзі напав на свого мучителя і відкрився його походження, Володимир узяв його до свого двору. Олаф довго служив у київському війську, а потім брав участь у походах вікінгів у Данію, Грецію, Ірландію, Уельс та Шотландію, не раз вертав на Русь, де його приймали як удома. Ставши норвезьким конунгом, Олаф I здійснив спробу запровадити християнство. При ньому християнство прийняли і в Ісландії [2, с. 241]. Історичні дані про Олафа I вкладаються в ряд: 971 року – Олафа Трюггвасона пірати привезли до Естланду; 977 року – він прибув у Гардаріки; 986 року – покинув Гардаріки; 994 – відбулася битва йомсквінгів біля Гйорунґаваґра [13, с. 581].

Олаф II Святий деякий час перебував при дворі Ярослава Мудрого. Князь Ярослав допомагав йому, коли Олаф Святий, Гаральд Сміливий і Маґнус Добрий втікали до Києва від данського короля Канута. Потім вигнанці повернулися додому і почалася війна. Олаф Святий загинув у бою під Стікльстедом (Стікластадіром), але Маґнус із дядьком здобули норвезький престол від Канута данського. У датах його побут у Русі: 1019 рік – Олаф Святий одружився з Астрід, а Ярицлейв (Ярослав), король Голмґарду взяв за дружину Інґіґерду – іншу дочку шведського короля Олафа; 1029 рік – Олаф Святий вирушив на схід в Гардаріки [13, с. 581].

Норвезький король Олаф III Спокійний був сином короля Гаральда III та Єлизавети Ярославни [2, с. 320].

Тісні зв'язки з Руською державою підтримував також данський король, ім'я якого данською мовою Oluf Hunger – Олаф I Голодний (1086–1095). Він був одружений з донькою норвезького короля Гаральда III

та Єлизавети Ярославни Інґіґердою [2, с. 320].

У Швеції в цей період правив король з подібним ім'ям. Шведською мовою воно пишеться – Olof Skötkonung – Улоф Шетконунґ (995–1022), донька якого Інґіґерда була дружиною Ярослава Мудрого [2, с. 260].

Як бачимо, це ім'я було поширене серед скандинавських народів, і наш в'язень був сином Олафа – Олафович руською мовою, або Олафсон. Його ім'я Сіворд у різних скандинавських мовах також має різне звучання. Норвезькою мовою це ім'я звучить як Sigurd – Сіґурд, шведською Sword – Сворд, а данською Sivord – Сіворд. Тому національну належність автора послання можна визначити, імовірно, як данську. Активні контакти скандинавів з Руською державою згасли на початку XII ст.

Тепер постає питання, де був ув'язнений Сіворд. Походження крейдяного каменю беззаперечно вказує, що одержувач повідомлення з тюрми жив у Холмі. Натомість в'язниця могла бути і в іншому місці, скажімо, у найближчій до Холма столиці удільного князівства у XI–XII ст. – Володимирі. Але якщо одержувач повідомлення був мешканцем Холма, то тоді це місто мусило вже існувати, тобто воно постало давніше, ніж про це повідомляють автори Галицько-Волинського літопису. Отже, місто Холм мусить змістити дату свого заснування принаймні на одне століття, а може й більше, тим паче що археологічними розкопками виявлено, щоправда, небагато, сліди замешкання міста в XI–XII ст. [18, с. 438].

Цікавими з цього погляду є висловлювання першого історика міста Холма холмсько-белзького єпископа Якова Суші. Ще 1646 року він написав: «Голос є людей, що те місце, де зараз церква (катедра) стоїть, було поросле лісом, а місто лежало на полях, які тягнуться до стовпа мурованого, що лежить відразу під Холмом (Білавинської вежі). І долом тим, від Окшова (міського фільварку) і піль Серебрища йдучи, минувши замковий, тепер міський, фільварок, текла річка Дарча» [19, с. 1]. Далі Яків Суша описує, що і річка Дарча, і численні озера з часом зникли. Лишилася за його часів тільки річка Угра, що з західного і південного

ІСТОРІЯ

боку міста пливе. Про заснування ж міста Яків Суша мовить: «А хто б Холмові був початком, про це *altum silentium* (глибока мовчанка), немає ні літери. Можливо тому, що ці народи жодної літератури не вміли і не мали, і якщо щось про нього на письмі було певного, через безперервні війни згинуло» [19, s. 3].

Ще один цікавий момент в оповіді Суші – це те, що стовпи в Столп'ю, Білавині і Рейовці заснував, за переказами, князь Щек – брат легендарного засновника Києва Кия [19, s. 10]. Ці стовпи утворювали оборонну попереджувальну лінію докола Холма. Про їхню давність свідчить і те, що в Галицько-Волинському літописі Столп'є згадане під 1207 роком [9, с. 370], тобто перед офіційно прийнятою датою заснування його Данилом Романовичем 1235 року. Також найновіші дослідження вежі в Столп'ї, проведені під керівництвом польського історика Анджея Буко на початку XXI ст., датують її кінцем XII ст. [17].

З огляду на зазначене вище, треба було б переглянути і прийняту дату постановня катедри Різдва Пр. Богородиці в Холмі – 1253 рік. У Галицько-Волинському літописі під цим роком сказано: «...прибув у город Холм із честю і зі славою у храм Пречистої [Богородиці]. Упавши, поклонився він і прославив Бога за те, що сталося: жоден бо князь руський не воював землі Чеської» [9, с. 412]. Отже, йдеться про те, що князь відвідав церкву, але про її будівництво ним у літописі немає жодної згадки, на відміну від зазначених церков Святого Іоанна Златоустого, Святих Кузьми і Дем'яна Безсрібників чи Святої Трійці. А може, він і не будував катедри. Тоді треба було б знову довіритися єпископові Якову Суші, який написав: «Те, що стосується церкви, розповідають ті, які з книг давніх любомльських пергаментових, при церкві Св. Юрія будучих, почерпнули, що церкву ту великий князь руський Володимир, тоді ж по різних місцях доми Божі будував і фундував, постановив. Також багато хто твердить, що ця церква на сьоме століття перейшла. Чого саме число, на склепінні намальоване в році 1001, по грецькому написане при правому філярі є» [19, s. 12]. Принаймні він ба-

чив ще цей напис своїми очима, умів його відчитати, тому йому треба довіряти.

Церква в Холмі близько 1001 року могла постати лише в тому випадку, якщо тут було б на той час велике розвинене місто. На жаль, «Літопис руський» не згадує про Холм до часу заснування фортеці-граду Данилом Галицьким. Але в іноземних джерелах, зокрема в ісландських сагах, часто виступає місто Голмґардар (*Holmgarðar*), місто в країні Ґардаріці. У «Книзі Гаука» – ісландською *Hauksbók* – одному з небагатьох середньовічних скандинавських манускриптів, автор якого відомий, – Гаук Ерлендсон (*Haukr Erlendsson*, ? – 1334), є перелік міст країни Ґардаріки, або Русі: «*í því ríki er þat Ruzcia heitir þat kollum ver Garðaríki þar ero þessir hofuðgarðar. Moramar, Rostofa, Surdalar, Holmgarðar, Surnes, Gaðar, Palteskja, Kænugarðr*», тобто «в тій державі (країні), яка називається Русь і яку ми називаємо Ґардарікі, основні міста: Морамар (Муром), Ростофа (Ростов), Сурдалар (Суздаль), Голмґард, Сирнес (Чернігів), Ґардар (Київ), Палтеск'я (Полоцьк) і Кьонугард (Київ)» [15, с. 146].

Виникає спокуса пов'язати Голмґард з Холмом. Нашою мовою Холм – узвишся, пагорб, який здіймається, височить над тереном. У скандинавських мовах *Holm* – заплава, острів посеред заплави. Первісно Холм, за оповідями Якова Суші, здіймався посеред заплави річок Угри (Угерки) та Дарчої. У той час тут також був річковий порт і сполучення річками Угеркою, Бугом і Віслою з Балтійським морем.

Правда, практично всі історики пов'язують Голмґард з Великим Новгородом, містом, що виникло 1044 року [12, с. 181]. На думку вчених, це достовірно підтверджується, зокрема, у шведських написах, де згадується «*Hulmgarþ*», Голмґард. Ця назва зафіксована в кількох рунічних написах з Ґотланда, Сьодерманланда та Уппланда. Допомагають в ідентифікації згадки в написах про церкву Святого Олафа в Голмґарді, – варязьку божницю Новгорода в наших літописних згадках [13, с. 408–411]. В одному з рунічних написів з Уппланда йдеться про сьодерманландця Сіґвіда з Ести (Еста, церковна парохія

Сетерстадс, округа Рьонь), капітана «довгого корабля», який помер перед 1050 роком, очевидно, на службі в новгородського князя Ярослава. Напис мовить: «Інгіфаст велів цей камінь викарбувати у пам'ять про Сігвіда, свого батька. Він упав у битві в Гольмґарді, капітан корабля, разом [зі своєю] командою» [13, с. 408].

Але перші згадки про Голмґард і Новгород не збігаються в часі. Відома російська дослідниця скандинавських впливів на Північну Русь Тетяна Джаксон зауважує протиріччя між часом виникнення назви Голмґард і міста Новгорода на Волхові: «Утворилося відоме протиріччя. Археологами на території новгородського дитинця не знайдено шарів давніших, ніж третя чверть X ст., а назва Новгород виникає щойно в середині XI ст., одночасно низка літописних свідчень про події часу Рюрика, Олега, Ольги, Володимира і Ярослава згадує Новгород. На мою думку, топонім *Hólmgarðr* міг виникнути таким чином: виникнувши як відображення місцевої форми Холм-город (від назви поселення), пізніше, у зв'язку з переселенням мешканців цього поселення на територію Новгорода, був перенесений туди» [6, с. 92].

Про присутність давніх германців і скандинавів в околиці Холма свідчить залізний, інкрустований сріблом і з рунічним написом наконечник списа, виораний під час польових робіт весною 1858 року в урочищі Великий Гронд на південно-західній окраїні села Сошичне Камінь-Каширського району Волинської області. Віднайшов його Ян Шишковський і передав своєму родичу, відомому польському збирачеві старожитностей А. Шумовському, котрий направив знімки наконечника данському рунологу Л. Віммеру. Останній запропонував датування наконечника. Дослідники цього напису читають його по-різному: «Арінґ володіє [списом]» (*Amundsen*), «Я, Арінґ» або «Я, Харінґ» та «[X]Арінґ володіє [списом]» (*Westergaard*) чи «Я, Харінґ, [вирізає руни]» (*Gendre*) [10, с. 88–91]. Омелян Пріцак, відзначивши, що напис «*tilarids*» зроблено старшим футарком (назва рунічного алфавіту, вживався до VII ст.), перекладає його як «той, що йде до мети» [13, с. 387].

Ще одне питання, пов'язане зі скандинавськими впливами, постає при визначенні назви держави *Garðar* (Гардар) чи пізнішого терміна *Garðaríki* (Гардарікі). Більшість дослідників пов'язує Гардар з Новгородською Руссю, але на час постанови назви *Garðar* (Гардар) у IX ст. там не було ще укріплених поселень. Варто було б переглянути це твердження в ракурсі визначення території Гардар як сучасних Волині й Холмщини, де вже в VII–X ст. існували численні міста-гради, названі пізніше Червенськими. До їх складу, ймовірно, входив і давній Холм.

Також водний шлях «З варяг у греки» міг пролягати не через північ у напрямку Фінська затока, Нева, Ладога, Волхов, Ільмень, Ловать і далі волоками до Дніпра, а Віслою, Бугом, волоками до Прип'яті і Дніпра. Константин Багрянородний у своїй праці «Про управління імперією» так пише про цей шлях: «Да будет известно, что приходящие из внешней России в Константинополь монохилы являются одни из Немогарда (*Νεμογαρδάς*), в котором сидел Сфендослав, сын Ингора, архонта России, а другие из крепости Милински (*Μιλίνισκαν*), из Телиуцы (*Τελιούτζαν*), Чернигоги (*Τζερνιγώγαν*) и из Вусеграда (*Βουσεγραδέ*). И так, все они спускаются рекою Днепр и сходятся в крепости Киоава (*Κιοάβα*), называемой Самватас (*Σαμβατάς*)» [8, с. 44–45]. Якщо назви *Київ*, *Чернігів*, *Вишгород* не викликають сумнівів і заперечень, то з іншими складніше. Російські вчені намагаються тлумачити назви через «притягнення» Немоґарда до Новгорода на Волхові, якого ще не існувало, бо, як зазначалося, виник він лише 1044 року, а своє повчання Константин Багрянородний писав у середині X ст. Також Мілініски вони ідентифікують зі Смоленськом, а Теліутзи – з Любечем [8, с. 312–313]. Як стверджує Юрій Діба, у X ст. та на початку XI ст. Новгородом називали пізніший Володимир – центр Волинської землі [7, с. 88–92]. Так само й назви інших згаданих на шляху човнів міст не мають нічого спільного з північною Руссю. Мілініски Ю. Діба пропонує ідентифікувати з древлянським градом Малином

ІСТОРІЯ

[7, с. 89], а Теліутзою могло бути давнє місто Потелич, зване давніше Теличем.

Отже, давній торговий шлях «З варяг у греки» пролягав не північними краями, а заселеною містами територією вздовж Вісли, Бугу волоками на Прип'ять і Київ. Ця торгова артерія функціонувала тривалий час, і не один варязький купець та воїн пройшов нею. Майже при цьому шляху, недалеко від гирла Угерки (притоки Бугу) розташований і Холм. Чи не це місто відоме в сагах під назвою Голмґард? Ким був варяг Сіворд Олафович, чим займався, за що потрапив в ув'язнення і де сидів – відповіді на ці питання можуть дати лише подальші археологічні та історико-архівні дослідження в Холмі, а також у містах Швеції, Норвегії та Данії.

Література

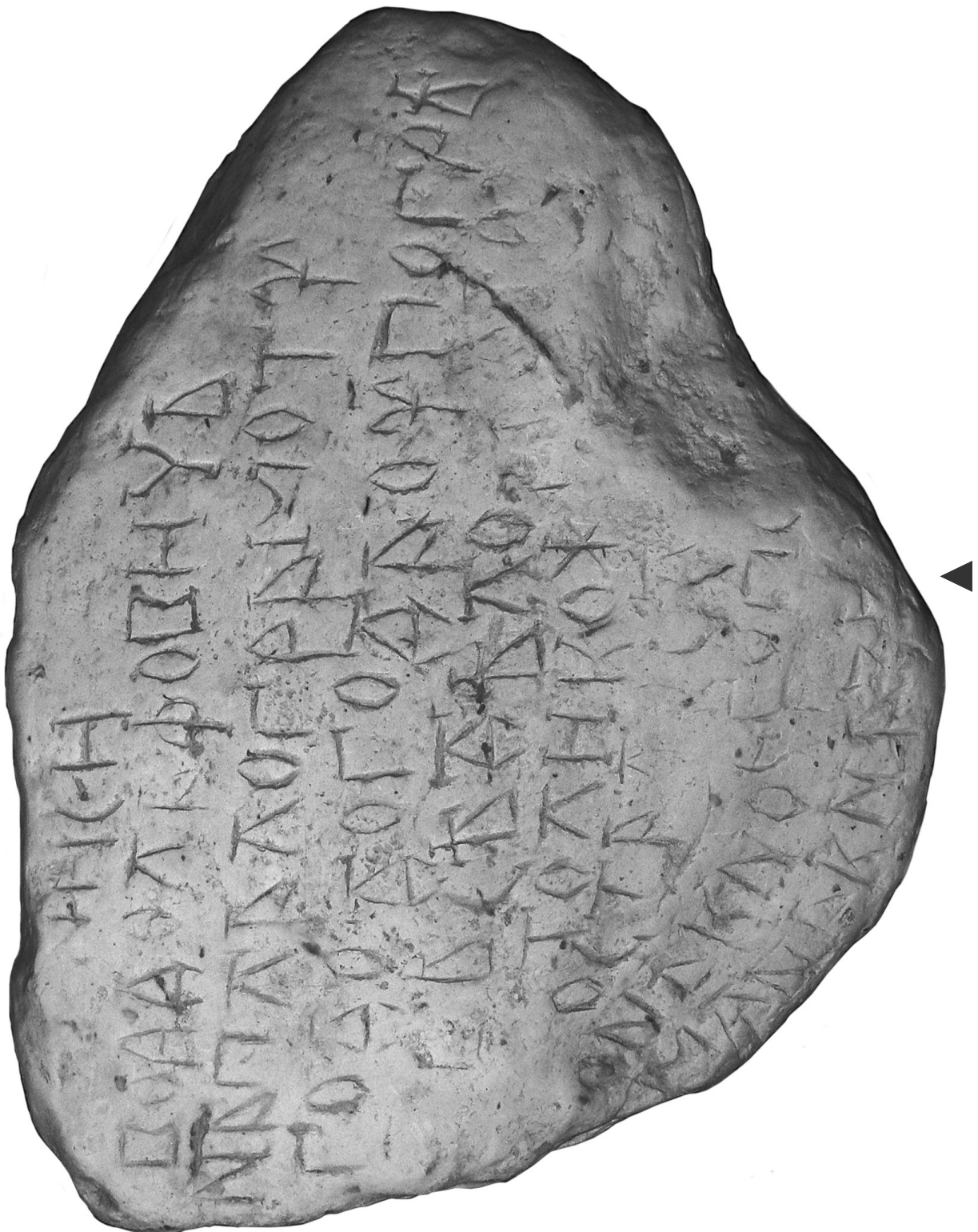
1. Арциховский А. В., Борковский В. И. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1953–1954 гг.) / А. В. Арциховский, В. И. Борковский. – М. : издательство Академии Наук СССР, 1958. – 160 с.
2. Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти / Леонтій Войтович. – Біла Церква : видавець Олександр Пшонківський, 2006. – 784 с.
3. Высоцкий С. А. Древнерусские надписи Софии Киевской XI–XIV вв. – К. : Наукова думка, 1966. – 240 с.
4. Высоцкий С. А. Средневековые надписи Софии Киевской (по материалам граффити XI–XVII вв.). – К. : Наукова думка, 1976. – 456 с.
5. Высоцкий С. А. Киевские граффити XI – XVII вв. – К. : Наукова думка, 1985. – 208 с.
6. Джаксон Т. Austr i Gördum: Древнерусские топонимы в древнескандинавских источниках / Т. Джаксон. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 208 с.
7. Дуба Ю. Урбаністично-адміністративні реформи княгині Ольги (3: Новгород до Новгорода) // Студії мистецтвознавчі. – 2012. – Чис. 4 (40). – С. 78–110.
8. Константин Багрянородный. Об управлении имперей. Текст, переводы, комментарий / Константин Багрянородный. – М. : Наука, 1989. – 496 с.
9. Літопис руський / за Іпатським списком переклав Л. Махновець. – К. : Дніпро, 1989. – 592 с.
10. Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. Новые находки и интерпретации / Е. А. Мельникова. – М. : Восточная литература, 2001. – 496 с.
11. Михеев С. Заметки о надписях-граффити новгородского Софийского собора // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – М., 2011. – С. 37–57.
12. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М. ; Ленинград : Издательство Академии наук СССР, 1950. – 562 с.
13. Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саґ) / Омелян Прицак. – К. : Обереги, 1997. – Т. I. – 1074 с.
14. Рыбаков Б. А. Русские датированные надписи XI–XIV веков / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1964. – 48 с., 43 таб.
15. Рыдзевская Е. А. Древняя Русь и Скандинавия IX–XIV вв. / Е. А. Рыдзевская. – М. : Наука, 1978. – 240 с.
16. Свешников І. Звенигородські грамоти на бересті // Дзвін. – 1990. – № 6. – С. 127–131.
17. Buko A. Stołpie. Tajemnice kamiennej wieży / Andrzej Buko. – Warszawa : Instytut Archeologii i Etnologii Nauk, 2009. – 238 s.
18. Dzieńkowski T. Średniowieczny ośrodek chełmski w świetle źródeł archeologicznych // Analecta archaeologica Ressoviensia. – Rzeszów, 2012. – V. 7. Archeologia w mieście, miasto w archeologii. – S. 371–458.
19. Susza J. Phoenix redivivus albo Obraz starożytny Chełmski Panny Matki przენayswietszej, sławą Cudow swoich ożyły. – Zamość : w Druk. Acad. Zam. drukował Paweł Radicius, 1646. – 104 s.

РЕЗЮМЕ / SUMMARY

Статтю присвячено дослідженню крейдяної грамоти, віднайденої в Холмі під час земляних робіт наприкінці 1990-х років.

Автор проводить палеографічний аналіз і доходить висновку, що грамоту виконано у X–XI ст., найпізніше – на початку XII ст. (до 1120 р.). Як впливає з текстологічного аналізу, грамоту написав у Холмі Сіворд Олафович. Ім'я та прізвище автора вказують на його скандинавське походження. А те, що прізвище автор подав з руським закінченням **-ович**, свідчить про його знання руської мови і навіть письма. Використання (як основи) для написання тексту крейдяної плити з копальні Холма засвідчує існування міста до 1120 року, тобто значно раніше часових віх, про які повідомляють автори Галицько-Волинського літопису. Це тим вірогідніше, що під час археологічних розкопок виявлено сліди забудови міста в XI–XII ст.

ВАСИЛЬ СЛОБОДЯН. КРЕЙДЯНА ГРАМОТА З ХОЛМА...

Крейдяна плита з написом. X–XI / початок XII ст., Холм

ІСТОРИЯ

Такої самої думки дотримувався перший історик Холма холмсько-белзький єпископ Яків Суша, який постановя Холма і першої катедрі в місті пов'язував із князем Володимиром Великим. Відсутність будь-яких згадок про місто у наших літописах ще не означає, що воно не існувало. Наприклад, і Червень, і Волинь, й інші Червенські гради згадуються в літописах під значно пізнішими датами, ніж час їх постановя. В іноземних джерелах, зокрема в ісландських сагах, часто виступає Голмґардар – місто в країні Ґардаріці.

Ґардар (пізніший термін – «Ґардарікі») більшість дослідників пов'язує з Новгородською Руссю, але на час постановя назви «Ґардар» у IX ст. там не було ще укріплених поселень. Імовірно, первісне позначення «Ґардар» стосувалося сучасних Волині та Холмщини, де вже у VII–X ст. існували численні міста, названі пізніше Червенськими. До складу Червенських градів, вірогідно, входив і давній Холм. Водний шлях «з варяг у греки» пролягав не через незаселену північ і Новгородську Русь, а по віддавна заселеній і значною мірою урбанізованій території – по Віслі, Бугу, волоками до Прип'яті і Дніпра. На це вказує Константин Багрянородний, згадуючи, крім Чернігова, Вишгорода та Києва, ще Немоґард – Новгород, що його Ю. Діба ідентифікував із сучасним Володимиром, Мілініски – древлянський Малин та Теліутзу – давнє місто Потелич (Телич). Ця торгова артерія тривалий час функціонувала, і не один варязький купець та воїн пройшов нею. Майже при цьому шляху, недалеко від гирла Угерки (притоки Бугу), розташований і Холм. Чи не це місто відоме в сагах під назвою Голмґард?

Ключові слова: палеографія, грамота, Червенські гради, вікінги, варяги, річка Буг, річка Угерка, Холм, Холмґард, Ґардаріки, Русь, Волинь, Холмщина.

Статья посвящена исследованию меловой грамоты, обнаруженной в Холме во время земляных работ в конце 1990-х годов.

Автор проводит палеографический анализ и приходит к выводу, что грамота выполнена в X–XI вв., но не позже начала XII в. (до 1120 г.). Как следует из текстологического анализа, грамоту написал в Холме Сиворд Олафович. Имя и фамилия автора указывают на его скандинавское происхождение. А то, что свою фамилию автор написал с древнерусским окончанием **-ович** свидетельствует, что он знал древнерусский язык и даже письмо. Использование (как основы) для написания текста меловой плиты с рудников Холма свидетельствует о существовании города до 1120 года, то есть значительно раньше временных вех, о которых сообщают авторы Галицко-Волынской летописи. Это тем вероятнее, что во время археологических раскопок были обнаружены следы застройки города в XI–XII вв.

Такого же мнения придерживался первый историк Холма холмско-белзский епископ Яков Суша, который возникновение Холма и первой кафедры в городе связывал с князем Владимиром Великим. Отсутствие любых упоминаний о городе в наших летописях еще не означает, что он не существовал. Например, и Червен, и Волинь, и другие Червенские грады упоминаются в летописях под гораздо более поздними датами, чем время их возникновения. В иностранных источниках, в частности в исландских сагах, часто выступает Голмґардар – город в стране Ґардаріки.

Ґардар (более поздний термин – «Ґардаріки») большинство исследователей связывают с Новгородской Русью, но на момент возникновения названия «Ґардар» в IX в. там не было еще укрепленных поселений. Скорее всего, первоначальное определение «Ґардар» относилось к современным Волини и Холмщине, где уже в VII–X вв. существовали многочисленные грады, названные позднее Червенскими. В состав Червенских градов, вероятно, входил и древний Холм. Также водный путь «из варяг в греки» проходил не через незаселенный север и Новгородскую Русь, а по давно заселенной и в значительной степени урбанизированной территории – по Висле, Бугу, волоками в Припять и Днепр. Об этом упоминает Константин Багрянородный, называя, кроме Чернигова, Вышгорода и Киева, еще Немоґард – Новгород, который Ю. Дыба идентифицировал с

ВАСИЛЬ СЛОБОДЯН. КРЕЙДЯНА ГРАМОТА З ХОЛМА...

современным Владимиром, Милински – древлянский Малин и Телиутзу – древний город Потелич (Телич). Эта торговая артерия долгое время функционировала, и не один варяжский купец и воин прошел по ней. Вблизи этого пути, недалеко от устья Угерки (приток Буга), расположен и Холм. Не этот ли город известен в сагах под названием Голмгард?

Ключевые слова: палеография, грамота, Червенские города, викинги, варяги, река Буг, река Угерка, Холм, Холмгард, Гардарики, Русь, Волынь, Холмщина.

The article studies the chalk charter found in the town of Kholm during the excavation works at the end the 1990^{ies}.

The author carries out a paleographic analysis and comes to the conclusion that the charter dates back to the 10–11th centuries, the beginning of the 12th century, foremost, up to the year 1120. From the analysis of the text according to V. Slobodyan the charter was written in Kholm by Siword Olafovych/ Olafsson. The name and the surname of the person mentioned speak of its Scandinavian origin. The fact that the author used the Ruthenian ending 'ovych' means that he knew Ruthenian language and was well literate in it. The usage of the chalk rock from Kholm mines for writing the text proves the existence of the town at that time. Thus the town of Kholm began its existence before the authors of the Galician-Volhynian Chronicle had mentioned it. The newest archeological diggings have discovered a few traces of town residence in the 11–12th centuries.

The first historian of Kholm – the bishop of Kholm and Belz eparchy Yakiv Susha was of the same opinion. He associated the origin of Kholm and the city's first cathedral with kniaz (king) Volodymyr the Great. The fact that the town was not mentioned in the Chronicles didn't necessarily mean that the city did not exist. For instance, in relation to Cherven (the Red city) and Volyn as well as other Red cities, the chronicles give much later dates than the factual dates of their origin. Foreign sources, 'The Iceland Sagas', for instance, often present the city of Holmgardar in Gardariki

Gardar or a later term of Gardariki most of the researchers associate with Novgorod Ruth, but in the 9th century when the name of Gardar comes into existence there were no fortified settlements in that land. It is more likely that the initial definition of Gardar was related to present day Volhyn and Kholm lands, the areas where in the period of the 8–10th centuries a number of cities later called the Red (Cherven) cities had already existed. It is most probable that Kholm was one of the Red cities. Likewise, the waterway from the Varangians to the Greeks did not pass through the uninhabited North and Novgorod Ruth without towns, but through the territory with long existing cities via the Vistula, the Bug, dragged towards the Pripyat and the Dnieper. This is emphasized by Constantine Porphyrogenetos, who mentions besides, Chernihiv, Vyshgorod and Kyiv, also Nemogard, that is Novgorod, which Yuriy Dyba identified as contemporary Volodymyr, Miliniski – as drevlianian town of Malyn and Teliutzu as the ancient city of Potelych (Telych). This trade route had been in function for a long time and a lot of Varangian and viking merchants and warriors had passed it. It is by this route close to the mouth of the Ugerka and the Bug that the town of Kholm is located. Isn't Kholm the very town mentioned in the Sagas under the name of Holmgard?

Keywords: paleography, a charter, the Red cities, the vikings, the varangians, the Bug River, the Ugerka River, the town of Kholm, Holmgard, Gardariki, Ruth, Vohlyn, the Land of Kholm.